

PREGÓ DE LA LLUM

1976

LA LLUM I ELS HISTORIADORS

PREGÓ

de les FESTES DE LA «MISTERIOSA LLUM»,
pronunciat al Saló del Consistori de la Casa de la
Ciutat, de Manresa, el dia 15 de febrer de 1976, per

JOSEP M.ª GASOL, prev.

director de l'Arxiu històric i cronista oficial de
la Ciutat.

MANRESA

Reial Confraria de la SS. Trinitat

1976

Edició patrocinada per la CAIXA D'ESTALVIS DE MANRESA

M. Il·ltre. Sr. Alcalde:

Excm. Corporació Municipal:

Senyores i senyors:

Tots els manresans «de certa edat» —vull dir, els que ja no podem presumir gaire de joves— conservem viu el record d'un personatge simpàtic i popular, desaparegut fa temps del nostre escenari ciutadà. Una figura típica i antiga: la del *pregoner*. Que, a toc de trompeta i esforçant la veu, ens assabentava de les disposicions de l'autoritat municipal i, acompanyat d'una banda de música, anunciava a la població el programa de les festes tradicionals.

No era pas un personatge exclusiu de Manresa. Arreu del país, el *pregoner* era —ho és encara, en molts indrets— una institució imprescindible. Tocant la trompeta, fent ressonar el tabal, o repicant una campana —si era cas d'haver d'anunciar una solemnitat religiosa—, esdevenia un lligam tot especial d'unió entre els ciutadans de dalt i els de baix, els constituïts en autoritat i els que formen la multitud, densa i heterogènia, de la simple ciutadania. Mitjançant el pregó, els magistrats s'acostaven al poble i li parlaven; li comunicaven llurs propòsits i manaments i, cordials i cerimoniosos, l'invitaven a prendre part en les festivitats —grans o petites, habituals i extraordinàries— que la ciutat celebrava.

Observant el panorama, ric i divers, de ciutats i viles d'una certa importància i d'un marcat relleu cultural, preocupades en conservar i fer conèixer els antecedents de la pròpia història, a més de la figura del *pregoner*, hi trobarem també sovint la figura del *cronista*.

El pregoner és essencialment un anunciador. (El pregó és sempre l'anunci, la convocatòria, una invitació a coses que s'han de fer.) El cronista, en canvi, és l'historiador. (Una crònica és la ressenya d'uns fets que han succeït.)

Avui, al cronista, li toca fer de pregoner.

En vigílies i en la imminència de la festivitat tradicional de la Misteriosa Llum, és voluntat dels administradors —elements actius de l'Orfeó Manresà que, aquest any, compleix el seu 75è aniversari— que el cronista de la ciutat sigui també pregoner de les festes. Un pregó no es una crònica. Però una crònica pot servir de pregó. I el pregó d'enguany serà efectivament això: una crònica. Una crònica de cròniques o, si voleu, de cronistes. Recordar com, de quina manera, en quines ocasions, per quins mitjans i amb quins elements, els cronistes-historiadors manresans han fet la crònica —la història— de la Llum que celebrem.

* * *

«Explicar la Llum» és difícil. I tots els manresans —cronistes o no— hem hagut d'explicar-la alguna vegada. És difícil d'explicar-la, però encara ho és més de fer comprendre a una persona no-iniciada —per exemple, un foraster— la «mística» d'aquest símbol de la Llum manresana i el sentit de la festa commemorativa.

Segons a qui ho preguntí, el foraster rebrà respostes diferents i fins divergents, del seu interlocutor manresà.

Molts compatriotes, devots de la tradició secular, li contaran la història del *miracle* d'una Llum misteriosa, apareguda a l'església del Carme, el dia 21 de febrer de 1345. Altres, potser més positivistes, li parlaran de *la Llum* i de *l'Aigua*, bo i intentant d'explicar-li la relació transcendental existent entre el prodigi sobrenatural i poètic de la Llum amb la realitat tangible i més prosaica de l'aigua de la Sèquia. (La Llum, vinguda o no de Montserrat, hauria esvaït les tenebres espirituals que impedien que, de Balsareny, ens arribés l'aigua material del Llobregat.) O bé —fent abstracció dels fets concrets, més o menys coneguts i discutibles, saltant de l'anècdota a la categoria—, altres manresans contaran el prodigi de l'esforç mancomunat d'una generació

d'avantpassats memorables que, creient, esperant i lluitant, van assolir victòria sobre uns elements materials i humans que els eren ben refractaris.

La festa de la Llum és de tots els manresans. Petits i grans, rics i pobres, clergues i laics, autoritats i poble, l'han celebrada i continuem celebrant-la.

Músics i literats, artistes i poetes, hi han pres part constant i de manera remarcable. Per això, en altres ocasions hem pogut glossar la participació activa de diversos estaments manresans en la celebració de la solemnitat commemorativa. O del fet misteriós que la justifica. Així hem parlat de *la Llum i la música*, *la Llum i les lletres*, *la Llum i els artistes*, *la Llum i l'esport*...

Avui i ací parlarem de LA LLUM I ELS HISTORIADORS. Puix la Llum és també i molt especialment dels historiadors.

El primer *historiador de la Llum* va ésser un notari: PERE DE BELL-SOLÀ.

La seva font informativa: la declaració verbal de vuitanta-un ciutadans, que —convocats i adoctrinats per fra Bernat Carnicer, prior del convent del Carme— li contaren el que havien vist (uns digueren que ben clar, altres que no tant) el matí d'aquell dia 21 de febrer de 1345.

El document que en conservem: una «nòtula» que, difunt ja aquell notari, va ser transcrita als primers fulls del llibre primer de la Confraria de la Sma. Trinitat, abans de l'any 1366.¹ I, més endavant i en diverses ocasions, en altres llibres i pergamins dels nostres arxius.

Quan, fa cosa de quaranta-cinc anys, fou sol·licitat dictamen sobre «la historicitat de la Misteriosa Llum» a quatre il·lustres arxivers i investigadors catalans (Anselm M. Albareda, Francesc Carreras i Candi, Agustí Duran i Sanpere i Ferran Valls i Taberner), aquests declararen: «No entrarem a definir el fet de la Misteriosa Llum ni formularem una explicació històrica de les circumstàncies i el moment en que va tenir lloc». Però afirmaven que l'únic fonament històricament vàlid de la tradició manresana és justament aquesta relació, del mateix segle XIV, consignada en la nòtula de Pere de Bellsolà.²

La crítica interna del document amb l'anàlisi acurat de les circumstàncies en que es produí potser ens ajudarien a descobrir quina és la veracitat d'una relació, altrament no confirmada —tampoc explícitament desmentida— per altres documents paral·lels i contemporanis.

És damunt la base exclusiva d'aquesta primera i important font documental, que calia fer i escriure *la història de la Llum*.

Però, de la mateixa manera que la curiositat religiosa dels cristians, freturosa de detalls relatius a la vida i miracles del Senyor, de la Verge, dels Apòstols, de sant Josep..., que la sobrietat narrativa dels evangelis i d'altres llibres canònics els regatejava, motivà de bell antuvi una proliferació de relacions apòcrifes —tan riques d'anècdotes com pobres de credibilitat històrica—, aliment de la pietat popular durant llargues centúries. I que les actes autèntiques dels màrtirs van veure créixer entorn seu una multitud de narracions fantàstiques que nodriren el copiós llegendari hagiogràfic medieval. Així, a la «història» de la Llum manresana —continguda en aquella famosa nòtula—, li va sortir una rèplica més extensa, enriquida amb més notícies, plena de detalls pintorescos, com una trama de colors llampants entreteixida amb l'ordit de la narració primitiva.

És en aquesta segona *Relació* on, per exemple, se'ns diu per primera vegada que la Llum vingué de Montserrat (és el que cantem en els Goigs: «de Montserrat certament —partí tan alta ventura»); que «les campanes repicaven —sens que ningú les tocàs». També s'hi troba l'allusió explícita a l'Entredit episcopal i a l'obra de la Sèquia que l'havia ocasionat. Que el perdó de les penes canòniques hauria estat conseqüència immediata del prodigi de la Llum. I que aquesta Llum era un símbol del misteri de la Trinitat... Tot, amanit amb la ressenya minuciosa de determinades peripècies de l'obra de construcció de l'església del Carme, amb fra Romeu Saclosa (el religiós arquitecte, al que Manresa té dedicat un carrer) com a protagonista principal.

Cal situar l'origen d'aquesta *Relació* en el mateix convent manresà del Carme, probablement a la primera meitat del segle XVII, tres-cents anys després de la data del prodigi que commemora. Recollint segurament diverses versions populars que del misteriós episodi s'haurien anat elaborant en el curs dels tres segles transcorreguts fins aleshores.

Un frare carmelita del convent de Perpinyà, Fra JOSEP-ELIES ESTRUGÓS, va publicar-la, el 1644, en la seva obra *Fènix Català* (o «Llibre dels singulars privilegis, favors, gràcies i miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme»).³ Sis anys després, un altre carmelita, JOAN BTA. DE LEZAMA, la recollí en una història general del seu Orde, escrita en llatí i publicada a Roma.⁴ El 1657, era un frare dominic, NARCÍS CAMÓS,

qui en donava un extracte en el seu famós *Jardín de María*,⁵ pelegrinatge literari pels santuaris marians de Catalunya.

L'any 1675, el primer gran historiador manresà, MAGÍ CANYELLES, va copiar-la en la seva interessant *Descripció de la grandesa y antiquitats de la ciutat de Manresa*.⁶ (Bo i fent constar: «Esta relació ses treta del llibre compost per lo P. Josep-Elias Estrugós».)

Dos altres autors d'història manresana, del mateix segle XVII —ROIG I GELPI⁷ i el P. GERMES⁸— contribuïren a la divulgació de la Llum; sempre, seguint la *Relació dels frares del Carme*. Com hi contribuïren també, de manera particularment visible i eficient, els popularíssims *Goigs de la Llum*, nascuts sens dubte aquest mateix temps i amb una lletra evidentment inspirada en el text d'aquella relació.⁹

Aquesta és la versió més coneguda de la Misteriosa Llum de Manresa. La més popular i —diguem-ho sense por—, històricament, la més sospitosa. És la que van anar-se copiant, l'un de l'altre, tots els escriptors successius de la Llum: els dels segles XVII, XVIII, XIX... i XX. Els «historiadors», més o menys improvisats, devien trobar massa eixarreja —curta i poc substanciosa— aquella ressenya primitiva, la del segle XIV, que —sense entrar ara en l'anàlisi crític intern del que s'hi afirma, de qui ho explica i per què ho diu— almenys té el mèrit d'ésser gairebé contemporània del fet que reconta.

Tot i que a primers del segle XIX un historiador eclesiàstic celebrim, el P. JAUME VILLANUEVA,¹⁰ que visità Manresa i l'arxiu del Carme l'any 1806, es mostra indignat i fins escandalitzat pel crèdit que hom atribuïa a aqueixa *Relació* de la Llum, sobre la que es permeté d'ironitzar amb expressions ben càustiques, els altres escriptors de l'època, bo i fent cas omís de les observacions crítiques de l'erudit historiador, continuaren escrivint «històries» de la Llum fonamentades exclusivament damunt la base de la *Relació*, a la que atribuïen un valor quasi de «dogma de fe». Així, el P. LLUÍS SOLDEVILA, l'any 1812;¹¹ el notari MAS I CASAS,¹² el 1836; una ressenya publicada pels Administradors de les festes de 1853;¹³ CORNET I MAS, el 1860,¹⁴ i no cal dir l'inefable VÍCTOR BALAGUER¹⁵ —divulgador romàntic del passat històric de Catalunya, poeta i no historiador, especialista en barrejar fets reals i llegen-

des inversemblants—. A part, les reticències del docte jesuïta P. FIDEL FITA¹⁶ i d'EDUARD TÁMARD, historiador de la Seu manresana.¹⁷

El 1882, l'erudit metge OLEGUER MIRÓ escrivia una obra important: *La Misteriosa Llum, que en testificació y evidència del misteri de la Santíssima Trinitat, envià l'Omnipotent a la ciutat de Manresa, als 21 de febrer de 1345*.¹⁸ Com el llarg subtítol declara prou bé, és un veritable panegíric de la Llum. Però, amb lloable neguit de fer obra històrica, retornava a aquell primer document, del segle XIV: la *nòtula* de Pere de Bellsolà. Llàstima que, mancat de sentit crític, intentava de conciliar-la amb la *Relació* posterior, amb butlles pontificies i altres documents apòcrifs o dubtosos i adduint el testimoni de monuments, d'un valor purament folklòric.

Si fa no fa en el mateix defecte, tot i volent evitar-lo, va caure un altre historiador manresà, meritíssim per molts conceptes diferents; el Rnd. Dr. IGNASI TORREDEFLOT. Amb una sèrie d'articles que sota el títol general de *L'Entredit i la Misteriosa Llum* —publicats als periòdics locals *L'amic del poble* i *El Pla de Bages* entre 1917 i 1919— analitzà i comentà amb evident preocupació apologetica els documents —autèntics, apòcrifs o sospitosos—, les ressenyes antigues i modernes, exposant i resolent dificultats reals o bé inventades, per arribar a la conclusió de la veritat indiscutible del prodigi misteriós, que Manresa commemora amb tanta solemnitat i des de principis del segle XVI com a mínim.¹⁹

Havia d'ésser JOAQUIM SARRET I ARBÓS, el diligent arxiver i cronista de la Ciutat, molt benemèrit de la història manresana, qui intentés dissipar tanta boira de llegendes que embolcalla la Misteriosa Llum i fa difícil d'esbrinar-ne la realitat autèntica.

(Aprofito l'avinentesa d'aquest esment obligat del nostre màxim historiador en el present acte solemne i en presència dels màxims magistrats ciutadans, per a formular una observació —que no crec equivocar-me si em permeto dir que no és exclusivament meva— a l'Excm. Ajuntament i, en especial, al seu M. Il·ltre. Alcalde-President. I és que, a la *Galeria de manresans il·lustres* —decoració única, però important i de prestigi, d'aquest

Saló del Consistori municipal— s'hi troba a faltar el retrat de Joaquim Sarret i Arbós. I és d'esperar que l'Excm. Ajuntament no considerarà inoportuna la petició de que, en una data pròxima —que podria ser per exemple la festa de la Llum de l'any que vé— poguéssim veure col·locar oficialment i pública l'efígie de tan il·lustre compatrici en aquesta Galeria de les glòries manresanes.)

Sarret i Arbós, en les seves primeres publicacions històriques, en haver de referir-se a la Llum misteriosa va recollir-ne la versió tradicional.²⁰ Els dubtes —expressats al principi amb frases reticents— comença a manifestar-los pels volts de l'any 1920.²¹ Fins que, més endavant —àdhuc pressionat per una comanda oficial del Municipi— va sentir-se obligat a pronunciar-se més clarament. Que sigui ell mateix qui ens ho expliqui:

«d'uns quants anys en aquesta part [això ho escrivia el 1931], advertint els desequilibris [deu voler dir *equilibris*] que alguns escriptors publicistes feien, amb equívoc, per a provar la certesa d'aquesta tradició, vàrem repetir les recerques en els arxius seculars (...)»

I, considerant que la història de la Llum és inseparable de la de la Sèquia, aprofundí en l'estudi paral·lel i simultani de la respectiva documentació. I constatava:

«al redós de la història de la Sèquia s'han escrit unes llegendes, curioses si voleu, embolcallant la resolució de l'assumpte de la Sèquia amb fets extraordinaris i fins sobrenaturals, que sols la fantasia dels escriptors ha pogut crear.»

Amb el títol significatiu de *Llum!... a la Llum de Manresa* i el subtítol «Observacions històriques»,²² el setembre de 1931 publicà un fulletó de 38 pàgines, en les que exposava els seus dubtes sobre la historicitat de la Misteriosa Llum; reconeixent, en tot cas, com a única font documental digna d'ésser tinguda en compte la *Nòtula* famosa del notari Bellsolà i refusant com apòcrifs o llegendaris els altres documents i ver-

sions més o menys antics, tradicionals i versemblants. Afirmant rotundament:

«Si nosaltres hem de creure la vinguda d'una misteriosa Llum a Manresa, ens és més plaent la primera relació trobada en el llibre de la Confraria de la Sma. Trinitat; però de cap manera la segona relació, elaborada i redactada en el segle XVII (...), com una llegenda curiosa, amena i suggestiva, que havia d'ésser acceptada patriòticament i creguda amb pietosa fe per les senzilles generacions, no retraient ans bé confonent la història de la Sèquia.»

Naturalment, les *Observacions històriques* de Sarret i Arbós van aixecar gran polseguera. Els diaris locals —no oblidem que aleshores se'n publicaven cinc,²³ a més d'algun setmanari i de revistes i butlletins mensuals— van omplir-se d'articles, aplaudint i fent cor o discrepant i refutant el parer del veterà historiador manresà.

Amb més bona fe que no pas encert, el caputxí P. ORIOL DE BARCELONA replicà a Sarret, amb un opuscle titulat *La Llum brilla en les tenebres*.²⁴ Molt celebrat pels elements —que avui en diríem «reaccionaris»—, partidaris de la versió tradicional, convertits de sobte en enemics acèrrims de l'erudit arxiver i historiador, del qual havien aplaudit i acceptat incondicionalment fins aquell moment tots els punts de vista i publicacions.

L'obra del Pare Oriol —no obstant la bona intenció i l'aparença superficial d'una dialèctica convincent— caigué en el defecte d'un retorn a l'acceptació sense matisos de tot l'anterior; no fent cas d'aquelles *Observacions*, que havien d'haver dut a un replantejament científic i en profunditat de la problemàtica històrica de la nostra Llum. La posició i els arguments del P. Oriol eren pràcticament els mateixos que, quinze anys abans, havia mantingut i exposat el malaguanyat Dr. Torredelot.

Mentrestant, la gresca continuava. L'octogenari senyor Sarret i Arbós, catòlic fins al moll de l'os, hagué de veure's insultat i tractat de sectari, d'oportunista i gairebé d'heretge; ell, un home de dretes de tota la vida, va ser calumniat de fer el joc polític de les esquerres; el seu antic

prestigi d'historiador indiscutible, li fou regatejat i posat en quarantena...²⁰ En el millor dels casos, hom atribuï piadosament la «relliscada» a l'edat avançada de l'autor. («El senyor Sarret repapieja», hom repetí.)

Afortunadament, algú tingué la idea de sotmetre els documents fonamentals i discutits a l'examen paleogràfic de científics acreditats. El dia 24 de novembre de 1931, els senyors LEONCI SOLER i MARCH (un altre patrici que fa cua per entrar en la Galeria de manresans il·lustres), FERRAN VALLS i TABERNER (director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó) i el P. ANSELM M. ALBAREDA (arxiver del monestir de Montserrat) dictaminaven sobre la transcripció de la *Nòtula* de Bellsolà, i la consideraren «indiscutiblement del segle XIV».²¹

Un parell d'anys més tard —el 12 de setembre de 1933— es reunien a Barcelona els historiadors P. ALBAREDA, CARRERAS i CANDI, DURAN i SANPERE i VALLS i TABERNER i redactaven un *Dictamen sobre la historicitat de la Misteriosa Llum*.²² Respecte a la *Relació*, dels PP. Carmelites, digueren que:

«tal com ens ha estat tramesa per les diverses còpies, resulta una composició prolixa i complicada amb interpretacions manifestes (...) i amplificada amb elements tradicionals i llegendaris. Per això —continuaven— al nostre entendre no podem prendre-la en consideració.»

Rebutjaven igualment com apòcrifa una suposada butlla atribuïda al papa Climent VI, que hom havia considerat argument històric important. I coincidien en l'apreciació crítica, a que hem fet referència al principi d'aquesta dissertació, sobre el document del notari Bellsolà:

«No entrarem a definir el fet de la *Misteriosa Llum* ni formularem una explicació històrica de les circumstàncies i el moment en que va tenir lloc, ja que si bé és evident que per un estudi complet no podria prescindir-se de llur coneixement detallat, la missió que ens ha estat encomanada no ens duu en realitat tan enllà, sinó que es concreta a la determinació del fonament històric d'aquell fet. Aquest fonament històric, com acabem d'exposar, resulta adverat per la relació del segle XIV, con-

signada en la nòtula de Pere de Bellsolà que, com a prova directa és, per ara, l'única que permet agermanar la història i la tradició.»

Aquest *Dictamen* podia haver estat l'inici d'una nova etapa —científica, serena i acurada— de la història de la Llum; partint de l'estudi crític intern d'aquell document, la valoració externa del qual realitzaren amb tanta exactitud els savis historiadors esmentats.

Però les coses van anar per un altre camí. Es a dir, pel mateix camí equivocat d'abans. El 1945 hom premiava —i publicava l'any següent— una *Historia (en síntesis) de la Misteriosa Luz de Manresa*,²³ amb l'objecte de contribuir a difondre entre les noves generacions manresanes el coneixement del misteriós —o miraculós— esdeveniment: un lamentable «rescalfat» de la versió antiga i desacreditada.

Novament, en llibres, discursos, articles i sermons, hem tornat a llegir i sentir les tradicionals inexactituds històriques, suposicions gratuïtes, àdhuc ridículeses inversemblants; dites, això sí, amb la més bona fe del món, però amb detriment real dels valors històrics genuïns i d'altres, d'un ordre més transcendent, amb els que mantenen o s'estableix relació.

Sobre la Llum de Manresa no s'ha dit —ni s'ha pogut dir— encara tot. En una *Història de Manresa explicada als infants*,²⁴ que vam escriure fa sis anys, intentàrem d'exposar, potser una mica entre línies, el que un hom pensa de la Llum. Creiem sincerament —i perdoneu la immo-dèstia— que la seva lectura ajudarà a grans i petits per a comprendre moltes coses del nostre passat històric.

* * *

I tornem al motiu del nostre PREGÓ...

Aviat farà 75 anys —es compliran el dia 6 d'octubre vinent— que en aquest mateix Saló consistorial va fundar-se l'*Orfeó Manresà*. Ara ens preparem per a la festa de la Llum, que la tradició ens diu que s'aparegué a l'església del Carme, dissabte farà 631 anys. Una mateixa festa agermana enguany la Llum i l'Orfeó.

Una festa, de doble caràcter: religiós i cívic. És *festa religiosa* en l'essència (per això la celebrarem al Carme, que és un temple, amb una solemnitat litúrgica); és també *festa cívica*, en el seu revestiment extern (l'hem inaugurada al saló del Consistori, centre oficial del govern polític, de l'administració, de la ciutat; a la vella Plaça Major, símbol i escenari secular de la vida, del goig, de les tristeses, de les preocupacions i inquietuds populars).

La festa de la Llum és *festa religiosa i popular*. Puix és una acció de gràcies col·lectiva a la Trinitat augusta, per la solució del problema espiritual (l'excomunió, l'entredit, la discòrdia) i del problema material (la manca d'aigua, la misèria, la fam). És una manifestació pública d'alegria, per la pau restablerta mitjançant la Concòrdia entre el bisbe i la ciutat —que és com dir entre els béns espirituals i les conveniències materials.

Durant 75 anys l'Orfeó Manresà ha fet també obra religiosa i cívica. Com a entitat artística, cultural i ciutadana, ens ha delectat i ens ha fet quedar bé, ací, arreu de Catalunya i en diverses regions d'Espanya i de l'estranger; interpretant cants religiosos i profans, música clàssica i popular.

Avui novament l'Orfeó Manresà formula una invitació: Ens invita a participar en la joia de les seves Noces de Diamant i, abans, a les festes de la Misteriosa Llum.

En nom, doncs, de l'Orfeó Manresà, en nom de la Confraria de la Sma. Trinitat, en nom dels Administradors..., el pregoner circumstancial d'avui té l'honor d'invitar tots els ciutadans a la festa del pròxim dia 21 de febrer.

I a cantar tots junts, en bona harmonia, ara i per molts anys, amb la lletra tradicional i segons les notes de la melodia entranyable, les glòries i el símbol d'aquella Llum resplendent..., «tan gentil, tan clara, tan pura».

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

1. ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT. MANRESA, llig. *Confraria de la SS. Trinitat*, I.
2. A. M. ALBAREDA, F. CARRERAS I CANDI, A. DURAN I SANPERE, F. VALLS I TÀBERNER, *Dictamen sobre la historicitat de la Misteriosa Llum de Manresa* (Barcelona, 12 setembre 1933).
3. J.-E. ESTRUGÓS, *Fènix Català. - Llibre dels singulars privilegis, favors, gràcies y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme* (Perpinyà, 1644).
4. J. B. DE LEZAMA, *Annales sacri, prophetici et ellani Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*, IV (Roma, 1650).
5. N. CAMÓS, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña* (Barcelona, 1657).
6. M. CANYELLES, *Descripció de la grandesa y antiquitats de la ciutat de Manresa* (a. 1675: ed. Manresa, 1896).
7. J.-G. ROIG I GELPI, *Eptome histórico de la Muy Ilustre Ciudad de Manresa* (Barcelona, 1692).
8. J. GERMES, *Història dels gloriosos màrtirs Sant Maurici, Santa Agnès y Sant Fructuós, y de la trasllació dels seus Cossos Sants a la ciutat de Manresa* (Barcelona, 2.ª ed., 1696).
9. J. M. GASOL, *Els Goigs de la Llum* (Manresa, 1975).
10. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, VII (València, 1821).
11. LL. SOLDEVILA, *Relació Històrica de la vinguda de la Llum, o aparició del misteri de la Santíssima Trinitat en la iglésia de Nostra Senyora del Carme de la Ciutat de Manresa* (Manresa, 1812).
12. J. M. DE MAS Y CASAS, *Ensayos históricos sobre Manresa* (Manresa, 1836).
13. *Relación Histórica de la Venida de la Santa Luz en la Iglesia de Ntra. Sra. del Carmen en el año 1345* (Manresa, 1833).
14. C. CORNET Y MAS, *Gula del viajero en Manresa y Cardona* (Barcelona, 1860).
15. V. BALAGUER, *Manresa y Cardona. - Historia y tradiciones* (Barcelona, 1851).

16. F. FITA, *Lo Llibre Vert de Manresa* (Barcelona, 1882), p. 15.
17. E. TAMARO, *Monografia de la Seo de Manresa* (Manresa, 1884), p. 24.
18. O. MIRÓ I BORRÀS, *La Misteriosa Llum, que en testificació y evidència del misteri de la Santíssima Trinitat, envià l'Onnipotent a la ciutat de Manresa, als 21 de febrer de 1545* (Barcelona, 1882).
19. I. TORREDEFLOT I CORNET, *L'Entredit i la Misteriosa Llum: L'Amic del Poble* (Manresa, 15-X-1917) — *El Pla de Bages* (Manresa, 8-II-1919).
20. J. SARRET I ARBÓS, *La Cèquia de Manresa. - Monografia* (Manresa, 1906); *Compendi d'Història de Manresa* (Manresa, 1910).
21. J. SARRET I ARBÓS, *La Cèquia de Manresa. - Successos que preceiren a la data 21 de febrer de 1545* (Manresa, 1919); *Història de Manresa* (Manresa, 1920).
22. J. SARRET I ARBÓS, *Llum!... a la Llum de Manresa. - Observacions històriques* (Manresa, 1931).
23. *Diario de avisos, El Dia, El Pla de Bages, La Voz de Manresa i Pàtria.*
24. J. O. DE BARCELONA, *La Llum brilla en les tenebres. - Defensa de la gran glòria manresana, la Misteriosa Llum, contra els atacs d'una falsa crítica* (Manresa, 1932).
25. J. SARRET I ARBÓS, *El plet de la Miraculosa Llum. - Rèplica a l'opuscle «La Llum brilla en les tenebres», del Rnd. P. J. Oriol de Barcelona, O. M. C.* (Manresa, 1932).
26. L. SOLER I MARCH, F. VALLS I TABERNER, A. M. ALBAREDA, *Dictamen paleogràfic sobre diversos documents relatius a la Misteriosa Llum* (Manresa, 24 novembre 1931).
27. L. SOLER I MARCH, F. CARRERAS I CANDI, A. DURAN I SANPERE, F. VALLS I TABERNER, *Dictamen sobre la historicitat de la Misteriosa Llum de Manresa: Pàtria* (Manresa, 19-X-1933).
28. J. CORNET, *Historia (en síntesis) de la Misteriosa Luz de Manresa* (Manresa, 1946).
29. J. M. GASOL, *La història de Manresa explicada als infants* (Manresa, 1970).